

УДК 37.033:502.35 (477.64)

**ПРАКТИКА ПРИРОДООХОРОННОЇ РОБОТИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ У
ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

Т.В.Турбар

Анотація. У статті на основі аналізу літературних та архівних джерел досліджено основні напрямки та особливості природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у Запорізькій області у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Ключові слова: природоохоронна робота, екологічна освіта й виховання, учнівська молодь, охорона природи, загальноосвітня школа.

Аннотация. В статье на основе анализа литературных и архивных источников исследованы основные направления и особенности природоохранительной работы учащихся общеобразовательной школы в Запорожской области во второй половине ХХ - начале ХХІ века.

Ключевые слова: Природоохранительная работа, экологическое образование и воспитание, ученическая молодежь, охрана природы, общеобразовательная школа.

Summary. The article based on of analysis of literary and archival sources to study the main directions and features of environmental work secondary school students in the Zaporozhye region in the second half of ХХ - beginning of ХХІ century.

Keywords: *environmental work, environmental education and upbringing, school youth, nature protection, secondary school.*

Постановка проблеми. Друга половина XX – початок XXI століття – це період надзвичайного загострення екологічних проблем як на території України, так і у всьому світі, що говорить про загальнопланетарні масштаби питання охорони природи. В таких умовах особливої актуальності набуває залучення до розв’язання цих проблем широких верств населення, зокрема, учнівської молоді. Подолання екологічної кризи, яка стосується кожного громадянина нашої планети, є пріоритетною метою сучасного суспільства. У цьому процесі особлива роль належить загальноосвітній школі як початковій ланці формування екологічної культури підрастаючого покоління.

У контексті означеної проблематики актуальним стає звернення до вже набутого освітньою системою досвіду роботи шкіл та позашкільних установ з охорони природи для переосмислення напрацьованого у минулі роки та адаптування його до умов сучасного навчально-виховного процесу в навчальних закладах.

Для подальшого розвитку учнівського природоохоронного руху важливим є дослідження основних ідей, положень та особливостей організації дитячої роботи зі збереження довкілля в окремих регіонах нашої країни в історичній ретроспективі. Однак досі бракує цілісного дослідження природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи, зокрема у Запорізькій області у другій половині XX – на початку XXI століття.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам екологічного виховання учнівської молоді присвячені праці багатьох науковців. Основні напрямки природоохоронного просвітництва знайшли своє відображення в дослідженнях А.Волкової, І.Зверева, А.Захлебного, І.Суравегиної, С.Шмалей. Важливе місце у дослідженні питань формування екологічної культури особистості та виховання ціннісного ставлення до природи посідають наукові праці О.Колонькової, О.Лазебної, С.Лебідь, О.Пруцакової, Г.Пустовіта, Н.Пустовіт, Г.Тарасенко, Т.Юркової та ін. Історичному аспекту цієї проблеми присвячено психолого-педагогічні праці О.Барліт, В.Вербицького, О.Гнатів, Л.Лійчук, І.Костицької, А.Мартін, А.Мехеди, В.Червонецького та ін.

Мета статті полягає у висвітленні основних напрямків та особливостей організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у Запорізькій області у другій половині XX – на початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу. Запорізька область – це один із найбільших промислових центрів України, у зв’язку з чим природні багатства краю постійно зазнають значних втрат від господарської діяльності людини.

Сучасна екологічна ситуація в Україні визначила особливе місце для загальноосвітніх навчальних закладів, на них лягла відповідальність за формування екологічної свідомості суспільства. Підвищенню ефективності екологічної освіти й виховання молоді значною мірою сприяє співпраця громадських природоохоронних організацій, шкільних та позашкільних освітніх установ. Спільна мета цих організацій і установ – визначення завдань і реалізація природоохоронних заходів та пропагандистської роботи з метою підвищення рівня екологічної культури населення.

Друга половина XX століття – це період відродження учнівського природоохоронного руху. Відродженню сприяла реформа освітньої системи, яка передбачала масове залучення учнів до участі в роботі гуртків екологічного спрямування, розширення форм та методів природоохоронної роботи учнівської молоді, а також зміни у навчальних планах та програмах.

Однією з найбільш ефективних форм організації природоохоронної роботи учнівської молоді на території Запорізької області в досліджуваний період були масові заходи, серед яких велике виховне значення мали: «Неділя саду і лісу», «День зустрічі птахів», «Свято квітів», «Золота осінь» та інші. У 1957 році на виконання наказу Міністерства освіти УРСР і постанови бюро Запорізького обласного комітету Комуністичної партії про проведення в області «Місячника саду і лісу» широко розгорнулась робота по озелененню міст і сіл, в результаті якої було посаджено 205362 дерев та 76620 кущів. Учні зобов’язувались доглядати за всіма молодими зеленими насадженнями [4, арк. 1-2]. З роками традиції проведення подібних заходів тільки зміцніли. Так у 1966 році в традиційному святі «День птахів» взяло участь 1125 шкіл та позашкільних установ області. Юні охоронці та любителі природи виготовили для птахів 29625 шпаківень та 8525 годівничок [7, арк. 4-5]. У 1973 році подібні свята були організовані у 867 школах області [9, арк. 12]. У 1972-1973 навчальному році у 570 школах відзначено 40-річчя масового піонерського свята «Дня птахів». У рамках святкування було проведено значну підготовчу роботу. В кожній школі створено юнацькі секції охорони природи, якими було охоплено 6235 учнів, прочитано 1649 лекцій і бесід про охорону й приваблювання диких птахів, підгодівлю птахів узимку,

створення пташиних містечок, ведення спостережень за птахами. Протягом навчального року учнями шкіл виготовлено і розвішано 14267 шпаківень, 1904 штучних гнізд, 4651 кормушок, зібрано 335 кг кормів для підгодовлі птахів [6, акр. 1-10].

Раціональне використання, збереження й відтворення природних ресурсів, дбайливе ставлення до природи завжди було життєво необхідне для регіону. Виконуючи постанову Верховної Ради СРСР «Про заходи по подальшому поліпшенню охорони природи й раціональному використанню природних ресурсів», Обласна станція юннатів спрямовувала свою роботу на залучення шкіл, позашкільних установ області до участі в республіканських конкурсах та естафетах. Серед них широкого розповсюдження набули наступні: «За ленінське ставлення до природи», конкурс «На краще внутрішнє й зовнішнє озеленення шкільної території», операція «Чебрець», піонерська п'ятирічка «Зеленбуд» та ін.

Найбільш масштабним та масовим було проведення щорічного республіканського походу піонерів і школярів «За ленінське ставлення до природи». Учні шкіл, позашкільних установ області, члени юнацьких секцій товариства охорони природи – активні учасники цього змагання. Так, у 1963 році до походу залучилась 581 школа Запорізької області. У рамках естафети школярами на площі 179 га закладено плодові сади, на 201 га парки та сквери, висаджено 202170 плодкових та 265348 декоративних дерев, 356296 кущів. Учасниками походу озеленено автотраси, автобусні зупинки вздовж 525 км [5, арк. 1-5]. Про хід естафети регулярно повідомлялось у пресі, радіожурналі «Дніпровський світанок», проводились публічні виступи на теми «Зустрічай пернатих друзів», «Як виготовити домівку для птахів», «Завдання юннатам на період літніх канікул» [9, арк. 16].

У 60-тих роках у школах та позашкільних установах області набули розповсюдження нові форми натуралістичної роботи – клуби, які мали назви «Друзі природи», «Шукач» та інші. При редакції газети «Запорізька правда» було організовано «Клуб юного любителя природи», члени якого узагальнювали та розповсюджували досвід роботи кращих секцій природоохоронних гуртків [8, арк. 4].

У залученні учнів до природоохоронної роботи важливим було оволодіння ними знаннями про довкілля та способи його збереження. З цією метою проводилась активна пропагандистська робота, яка включала в себе проведення лекцій, бесід, походів та екскурсій. Зокрема проводились екскурсії для юних охоронців природи по місцевих заповідниках, мисливських господарствах, по заповідним місцям і до окремих пам'яток природи. Так, наприклад, за даними Обласної станції юних натуралістів, у 1967 році з метою вивчення та збагачення природи рідного краю піонерами області організовано понад 700 походів та екскурсій [8, арк. 4]. Активну участь брали школярі в природоохоронній вікторині «Люблю природу», оголошеній разом з редакцією «Комсомолец Запоріжжя», у змаганні знавців природи рідного краю, яке проходило у м. Бердянську [9, арк. 16].

Загалом природоохоронна робота шкіл була спрямована на збереження зелених насаджень, рибних багатств, на захист рідкісних птахів, звірів та комах, на охорону ґрунтів від ерозії. Щорічно учні загальноосвітніх шкіл проводили значну роботу по озелененню могил воїнів, які загинули в період Великої Вітчизняної Війни. Школярі розробляли й закладали парки, дендрарії, де висаджували тисячі кущів, дерев та квітів. Так, у 1966-1967 навчальному році вздовж берегів Дніпра учнями шкіл м. Запоріжжя закладено парк площею 10 га [7, арк. 5], учнями м. Бердянська було закладено 6 парків та алей [8, арк. 5].

Добре в області була налагоджена робота «зелених» та «блакитних» патрулів, лісових дозорів, сигнальних постів по виявленню та боротьбі зі шкідниками сільськогосподарських культур та зелених насаджень. Щорічно збільшувалась кількість цих об'єднань та число охоплених ними учнів, так наприклад, у 1971 році в області діяло 2000 «зелених» та 105 «блакитних» патрулів, а в 1975 році їх було вже 5000 та 260 відповідно. В цей же період значно збільшилась кількість лісових дозорів – з 15 до 45, у яких були задіяні 458 учнів [3, арк. 20].

Велику роботу юннати області здійснювали для охорони рибних багатств. Широко розгорнулась ця діяльність у зв'язку з наказом «Про організацію робіт по врятуванню молоді риб із залишкових водоймищ у заплавах рік Дніпра, Десни і Прип'яті». Цим наказом особливо наголошувалось на безпосередній участі у врятуванні молоді риб учнівських колективів, комсомольських та піонерських організацій шкіл Запорізької області. На виконання наказу учнями шкіл «порядком громадсько-корисної роботи» організовувалась практична допомога рибогосподарським організаціям по врятуванню молоді риб. Для проведення цієї роботи створювались бригади, до складу яких входили учні 5-9 класів. Результати діяльності висвітлювались на радіо, телебаченні та на шпальтах газет «Комсомольське знання», «Радянська освіта», «Молодь України» [1, арк. 19-21]. Подібні заходи мали своє продовження і в подальшому. Так, зокрема у 1967 році було організовано боротьбу з мором риби шляхом прорубування ополонки в районі Молочного лиману [8, арк.6], у 1974 році для збереження

риби від задухи зроблено 2053 ополонки, виловлено з мілких і перенесено у глибокі водойми 203000 мальків [2, арк. 39].

Традиції природоохоронної роботи учнівської молоді, започатковані ще у другій половині ХХ століття, продовжуються і в новому тисячолітті. На початку ХХІ століття на території Запорізької області активно діють молодіжні та дитячі організації природоохоронного спрямування. Серед таких організацій слід відмітити асоціацію «Екологічна освіта», дитячо-юнацьку громадську організацію «Республіка Мрія», Запорізький обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, регіональний молодіжний еколого-красознавчий центр «Сварог», Запорізьку молодіжну громадську організацію «Служба захисту тварин», Екологічну варту, Запорізьку обласну організацію «Українське товариство охорони природи», Запорізьку обласну дитячу громадську організацію «Скаути Запоріжжя», Громадську молодіжну організацію «Запорізьке міське молодіжне товариство вивчення і охорони птахів» та інші. Подібні організації діють і при школах області, це зокрема еко клуб «Джерело» (Запорізький навчально-виховний комплекс №20 екологічного профілю), клуб «Білі ворони» (м. Дніпрорудне), екооб'єднання «Ехо» (Верхньотокмацька загальноосвітня школа), клуб «Лелека» (Запорізька загальноосвітня школа №100) [11, с. 222-223].

Не забутими є і традиції проведення екологічних марафонів та суботників, які організовує Запорізький обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді. В рамках цих заходів школярі наглядають за станом лісосмуг, джерел, малих річок, створюють алеї випускників. Паралельно проводиться робота з пропаганди ідей охорони природи, постійно організовуються різноманітні інформаційно-просвітницькі позашкільні заходи, екскурсії, виставки тощо.

Загальноосвітні навчальні заклади області беруть активну участь у проведенні всеукраїнських та регіональних заходів екологічного спрямування. Юні натуралісти інтенсивно задіяні у благоустрої та прибиранні територій, очищенні та озелененні берегів малих річок, ставків, озер та виконують іншу природоохоронну роботу.

На початку ХХІ століття в школах регіону продовжує розвиватись екологічна освіта в навчальних закладах усіх рівнів. Так, у школах області впроваджено навчальний курсу «Екологія рідного краю». Проект був ініційований Запорізькою обласною державною адміністрацією за підтримки Держуправління охорони навколишнього природного середовища в Запорізькій області. В розробці цього курсу були задіяні вчителі, науковці, екологи та державні діячі. В рамках проекту були видані підручники для 1-11 класів, розроблені навчальні плани та програми, які були впроваджені в навчальний процес шкіл Запорізької області [10, с. 180]. Започаткування цього курсу на початку ХХІ століття було особливо актуальним, тому що стан природи Запорізької області є яскравим відображенням усіх екологічних проблем людства через високий ступінь індустріалізації краю. Основною метою курсу було сприяння вихованню особистості з високим рівнем екологічної грамотності та культури, здатної з любов'ю ставитися до природи рідного краю і готової її охороняти, виробити в учнів норми поведінки в природі, притаманні сучасній цивілізованій людині. Умовою досягнення головної мети викладання курсу автори програми вважали поєднання теоретичної і практичної діяльності школярів, що досягається в процесі навчання, лабораторних та практичних робіт, різноманітних екскурсій, дослідів спостережень та конкретної природоохоронної роботи [10, с. 3-4].

Значну увагу популяризації екологічної освіти молоді приділяє Запорізька обласна універсальна бібліотека імені О.М.Горького. У бібліотеці систематично організовуються заходи екологічного характеру. Наприклад, щорічно проходить завершальний етап екологічного проекту «Від джерельця пізнання до криниці мудрості», започаткований Запорізьким обласним управлінням освіти і науки, який сприяє залученню підростаючого покоління до використання природничої літератури, формуванню екологічної культури молоді засобами бібліотечних ресурсів [12, с. 211].

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що на території Запорізької області на початку ХХІ тисячоліття триває активно боротьба за збереження природних багатств. Значно сприяє цьому широке залучення учнів загальноосвітніх шкіл до природоохоронної роботи.

Висновки. Аналіз архівних документів та матеріалів дає можливість стверджувати, що на території Запорізької області у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття гостро постало питання подолання екологічних проблем. Важлива роль у пошуках шляхів їх розв'язання належала загальноосвітній школі, яка мала на меті збагачення підростаючого покоління знаннями про природу, формування екологічного світогляду, виховання особистості з високим рівнем екологічної культури. Таким чином, можна дійти висновку, що за умов спорідненості сучасних екологічних проблем з тими, які вирішувались у Запорізькій області за досліджуваного періоду, природоохоронні ідеї минулого можуть бути адаптовані та впроваджені у навчально-виховний процес сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

Література

1. Державний архів Запорізької області, ф. 2505, оп. 3, спр. 3, 339 арк.
2. Державний архів Запорізької області, ф. 5474, оп. 1, спр. 135, 64 арк.
3. Державний архів Запорізької області, ф. 5474, оп. 1, спр. 148, 95 арк.
4. Державний архів Запорізької області, ф. 5474, оп. 1, спр. 15, 2 арк.
5. Державний архів Запорізької області, ф. 5474, оп. 1, спр. 46, 5 арк.
6. Державний архів Запорізької області, ф. 5474, оп. 1, спр. 66, 59 арк.
7. Державний архів Запорізької області, ф. 5474, оп. 1, спр. 77, 34 арк.
8. Державний архів Запорізької області, ф. 5474, оп. 1, спр. 118, 62 арк.
9. Державний архів Запорізької області, ф. 5474, оп. 1, спр. 61, 10 арк.
10. Програми з курсу «Екологія рідного краю»: 1-11 класи загальноосвітніх навчальних закладів. – Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 68 с.
11. Твоє майбутнє – земля за порогами. – Запоріжжя: КП «ЗМД «Дніпровський металург», 2010. – 227 с.
12. Твоє майбутнє – земля за порогами. – Запоріжжя: КП «ЗМД «Дніпровський металург», 2012. – 262 с.